

לעיינ
יסכה לנדאו ז"ל
 אשה יראת ה' היא תתהלל

חנניה בן עזור המתנבא מה שלא נאמר לו

הקדמה

הלכות נבואה הן מההלכות הסתומות שבש"ס. עם הסתתמות הנבואה בתחילת ימי בית שני נשארו דלים וריקים עם הלכות בודדות וגם הן ללא בית אב. מעט במשנה ובתלמודים, כשכל עומקן של אותן הלכות סמוי מאתנו. לא טעמנו טעם נבואה, לא התהלכו בינינו נביאים וכל ההתעצמות הרוחנית – ההתעלות היוצאת מתוך המפגש עם הנביאים היא בשבילנו מן הפה ולחוץ. אעפ"כ חשובה ההתבוננות בדברים ומתוך הצבת הציונים נגיע להתחדשות נבואה. וכדברי הרב קוק זצ"ל:

"ספ"חי נבואות הנה צומחות, ובני נביאים מתעוררים, רוח הנבואה הולך ושט בארץ... ורוח אמונים יקר מחרוץ ירומם עם וישראל יעמוד על רגליו..." (אוה"ק א', עמ' קנ"ז).

נושא המאמר עולה מתוך פרקים בספר ירמיהו, כשהוא מעורר את אחת הבעיות המרכזיות בהבנת הנבואה: האם כל דברי הנביא צריכים להתקיים במלואם או שיש סייגים מסוימים לכך. שורש הבעיה נעוץ בחוקי ההנהגה האלוקית. מה עלול להשתנות ממה שיועד לבני האדם, אף שנודע כבר לנביאים. האם הנאמר מפי נביא יש לו אותם חוקי קיום או לאו. שורש נוסף לבעיה הוא הכרח האמונה בנביא שהוא נביא אמת, וממילא באמיתות נבואותיו. מצב הנביא בין ה' לבני האדם יוצר חוקים הלכתיים מיוחדים לתוקף דבריו. בנושא זה נפלו מחלוקות ממדרשים ותלמודים דרך הראשונים ועד האחרונים וכפי שיבואר להלן.

המאמר חולק לשלושה חלקים. חלק ראשון עוסק בחנניה ונבואתו. חלק שני עוסק בכללי הנבואה, אילו חייבים להתקיים ואילו עלולים שלא להתקיים. החלק השלישי מבאר את שיטות המפרשים, אילו נבואות טובה עלולות שלא להתקיים. אין ביכולת מאמר קצר זה לפרט את כל הקושיות, תירוץיהן, ומה שהושב עליהן. כמו כן אי אפשר להביא את כל הראיות לכל שיטה ושיטה. נסיתי לעמוד על עיקרי הדברים, כפי שידי – יד כהה – משגת.

הרקע הרוחני

דומה שאין תקופה רוויה יותר בהשפעה רוחנית של נביאי שקר המתחזים לנביאי אמת כבזמן חורבן בית ראשון. וכך היא משתקפת מנבואות ירמיהו. להבדיל מתקופות אחרות בזמן ומקום, אין הנביאים מתנבאים בשם עבודה זרה [כבימי אחאב – מלכים א' פרקים י"ח וכ"ב] אלא כביכול בשם ה'. ההטעיה והדמיונות כה מבלבלים שאפילו ירמיהו עצמו מלמד סניגוריה על עם ישראל ההולך שבי אחר מטעיו:

"ואומר אהה ה' אלקים הנה הנביאים אמרים להם: לא תראו חרב, ורעב לא יהיה לכם, כי שלום אמת אתן לכם במקום הזה".
 ותשובת ה' אליו:

”שקר הנביאים נבאים בשמי, לא שלחתיים, ולא צויתים, ולא דברתי אליהם, חזון שקר, וקסם ואילול ותרמית לבם, המה מתנבאים לכם” (ירמיהו פרק י”ד, יג-יד).
ובקינתו, שנכתבה ברוח הקודש, על חורבן ירושלים ובית המקדש וגלות הארץ הוא אינו שוכח להזכיר:

”נביאיך חזו לך שוא ותפל, ולא גלו על עונך להשיב שבותך, ויחזו לך משאות שוא ומדוחים” (איכה ב', יד).

וכמוהו הנביא צפניה בן דורו [פסיקתא רבתי כ"ז ב'] גם הוא מזכיר: **”נביאיה פוחזים אנשי בגדות”** (פרק ג', ד).

המתח העצום שבין נבואות השקר על שלום וביטחה – משאת לב העם ומנהיגיו, לעומת נבואות הגלות והחורבן של ירמיהו ונביאי האמת גרמו למלחמה בלתי פוסקת של ירמיהו הן על חייו. והן על אמיתת נבואתו. כשנבואתו ומעשיו כוונו לא אך לקיים את נבואתו, אלא להזים את נבואות מתנגדיו. כמעט כל פרק כ"ג מוקדש לנבואות על נביאי השקר, מעשיהם, הטעיותיהם ונבואות על סופם המר. נביאי האמת וירמיהו בתוכם נרדפו עד מוות. כמובא בפרק כ"ו מחשבת הריגת ירמיהו, ורדיפת אוריהו והריגתו ע"י המלך יהויקים. בעצם המצור על ירושלים ירמיהו מושם בבית הכלא (פרקים ל"ב, ב; ל"ג, א; ל"ז, טו, כא). ובסופו אף מנסים לרצחו נפש (פרק ל"ח).

חלק מנביאי השקר נזכרים בשמותיהם: **”פשחור בן אפר הכהן – פקיד ונגיד בבית ה”**, אשר מכה את ירמיהו ונותנו בבית המהפכת, וירמיהו מנבא לו: **”זאתה פשחור וכל ישרי ביתך תלכו בשבי ובבל תבוא ושם תמות ושם תקבר אתה וכל אהביך אשר נבאת להם בשקר”** (פרק כ', א-ו).

”אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה: ”הנבאים לכם בשמי שקר”... יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם וידברו דבר בשמי שקר אשר לא צויתים”... (פרק כ"ט, כא-כג).
ושמעיהו הנחלמי אשר מבבל שולח ספרים עם נבואות שקר (פרק כ"ט, כד-לב).

הד לכאב וצער האומה על נביאי השקר שלה נמצא בתנא דבי אליהו (פרי ל'): :

”אמרה כנסת ישראל לפני הקב”ה: רבש”ע כשהייתי על אדמתי הייתי עושה את המועדים יום אחד והוא כתיקונו ועכשיו הרי אני עושה אותם שני ימים ואין אחד מהם כתיקונו. רבש”ע מי גרם לי שאבוא לידי מידה זו? אלו נביאי שקר שבעמנו שנאמר: בני אמי נחרו בי אל תקרי בני אמי אלא בני אומה שלי, כגון חנניה בן עזור ואחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שהם נתנבאו עלי שקר לכך נאמר בני אמי נחרו בי”.

מקום לעצמו במאבק כנגד נביאי השקר קובע פרק כ"ח שבו מובע המאבק של ירמיהו בחנניה בן עזור. מפרק זה נלמדות הלכות על נביאי שקר, ונפלו בו מחלוקות בין ראשונים ואחרונים על יסודות הנבואה.

א – חטאו של חנניה

גניבת תוכן

המשנה בסנהדרין קובעת: **”נביא השקר: המתנבא מה שלא שמע ומה שלא נאמר לו מיתתו בידי אדם, אבל הכובש את נבואתו, והמוותר על דברי נביא ונביא שעבר על דברי עצמו מיתתו בידי שמים”** (פרק י”א משנה ה').

הברייתא בתוספתא סנהדרין (י"ד, ד') מפרשת: "והמתנבא מה שלא נאמר לו – כחנניה בן עזר שהיה שומע דברים מפי ירמיהו הנביא שהוא היה מתנבא בשוק העליון, וחוזר הוא ומתנבא בשוק התחתון". (ונכפל בבבלי פט ע"א; ירושלמי פרק י"א הלכה ה'; ספרי שופטים פסקא קע"ז).

פשט הדברים, שחנניה היה שומע נבואות מפי ירמיהו וחוזר עליהן במקומות אחרים כאילו נאמרו **אליו**. הדברים שהודיע היו דברי **אמת**, אולם הפה המכריזן היה של נביא שקר מפני שטען שהנבואה נאמרה **אליו**. עי"פ דברים אלו הלכה זו עניינה להעניש את מי שמשתמש בכתרה של נבואה בלי שיהיה ראוי לכך. עצם הדברים שהוא אומר **אמת** הם, אולם זקיפת הנבואה **לעצמו** היא הגורמת למיתתו בחנק. ובטעם הדבר נראה מעלת הנבואה כמו סמכויותיה ההילכתיות הן מתנה ושליחות אלוקות, ועל כן כל המתיימר ליטול את השם ואינו ראוי לכך נענש. וכן נראה שהבין הלכה זו הרמב"ם:

"או מי ששמע דברי נביא חבירו ואמר שדבר זה **לו** נאמר, והוא נתנבא בו, הרי זה נביא שקר ומיתתו בחנק", (הלי עכו"ם פרק ה', הלכה ח').
[ראוי לציין שרמב"ם חילק בין נביא שקר **שמקורו** הוא שקרי וכתבם בהלי עכו"ם, לבין נביא שקר שהורה עי"פ נבואתו **הוראה שקרית** או שאר סיבוכי נבואה שכתבם בהלי יסודי התורה].

אמנם פשט הפרק קשה לבארו עי"פ ברייתא זו. חנניה בן עזר הרי מנבא בדיוק הפוך מדברי ירמיהו. בפרק כ"ז ירמיהו עושה לעצמו מוטות ומוסרות עי"פ ציווי ה' כאות לכל הממלכות שעליהן לעבוד את נבוכדנצר מלך בבל. אף למלך יהודה הוא שולח:

"הביאו את צואריכם בעל מלך בבל ועבדו אתו ועמו וחיו... ואל הכהנים ואל כל העם הזה דברתי לאמר: ...אל תשמעו אל דברי נביאיכם הנבאים לכם לאמר הנה כלי בית ה' מושבים מבבלה עתה מהרה כי שקר המה נבאים לכם. אל תשמעו אליהם עבדו את מלך בבל וחיו למה תהיה העיר הזאת חרבה. ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה'... לבלתי באו הכלים הנותרים... בבבלה. כי כה אמר ה'... בבבלה יבאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם" (פרק כ"ז, יב-כב).

כנגדו אומר חנניה בן עזר:
"כה אמר ה'... שברתי את על מלך בבל בעוד שנתים ימים אני משיב את... כל כלי בית ה'... ואת יכניה... ואת כל גלות יהודה הבאים בבבלה אני משיב אל המקום הזה" (פרק כ"ח, ב-ה).
היינו, חנניה מנבא בדיוק להיפך מירמיהו וכיצד ניתן להבין את הברייתא?!

רשות לדרוש ק"ו מנבואתו

תשובה לכך מצויה בדברי הבבלי שם (פט, ע"א) המסביר את הברייתא כך:

"כגון חנניה בן עזר דקאי ירמיה בשוק העליון וקאמר: כה אמר ה' צבאות הנני שובר את קשת עילם (פרק מ"ט). נשא חנניה קל וחומר בעצמו: מה עילם שלא בא אלא לעזור את בבל אמר הקב"ה הנני שובר את קשת עילם, כשדים עצמן על אחת כמה וכמה. אתא איהו בשוק התחתון אמר כה אמר ה' וגו' שברתי את עול מלך בבל. א"ל רב פפא לאביי האי לחבירו נמי לא נאמר. א"ל כיון דאתיהיב ק"ו למידרש כמאן דאיתמר ליה דמי – הוא ניהו דלא נאמר לו".

רב פפא מתקשה: הרי חנניה מנבא דברים שלא נאמרו לשום נביא? ועל כך משיב אביי: לנביא מותר ללמוד קל וחומר מנבואותיו ויש לדבריו הנלמדים **בהגיונו** את אותו תוקף נבואי כמו לדברים שנאמרו לו משמים. אמנם אך לנביא עצמו נתונה רשות זו ולא לאף אחד אחר.

וכן כותב רבי מנחם המאירי בחידושו למס' סנהדרין :

"אע"פ שהמתנבא מה שלא נאמר לו בחנק יש צדין שנביא האמת יכול להתנבא בדבר אע"פ שלא נאמר לו אותו דבר בפרט, הואיל ונאמר לו דבר אחר שהוא יכול לדרוש ממנה לעצמו ק"ו על זה. הרי שירמיה מתנבא: 'כה אמר ה' הנני שובר את קשת עילם ראשית גבורתם', והרי סיבת קללתם על שבאו לעזור את הכשדים אף הוא יכול מכח נבואה זו להתנבא על הכשדים שאם על העוזרים מתעוררת נבואה אלקית עליו, כל שכן על האויבים עצמם. והוא הענין שנכשל בו חנניה בן עזור... הרי שנתנבא מה שלא נאמר לו אלא שנאמר לחבירו מכח מדרש קל וחומר".

וכן כותב רבינו חננאל על אתר :

"וזה הק"ו יש לו לירמיה לשאת אותו אבל לזולתו לא".

תשובת אביי עונה אף על הסתירה כביכול היוצאת מתוך פשט הפרקים כלפי הברייתא. לפי זה אמנם עצם נבואת השקר של חנניה אם הייתה נאמרת מפי ירמיהו באותו לימוד הגיוני של ק"ו שעשה חנניה הייתה נבואת אמת. אבל כיוון שנאמרה מפי מי שלא נאמרה לו הייתה נבואת שקר. וזו כוונת הברייתא בהביאה דוגמה למנבא מה שלא נאמר לו ונאמר לזולתו.

כשנשאל את עצמנו : מדוע באמת לא ניתן הק"ו להידרש ע"י אחר פרט למקבל הנבואה ומשמיעה גופו, הרי אין הלימוד נבואי אלא שכלי הגיוני. נראה להשיב : ראיית הנביא את המציאות שונה משלנו, הסיבות והמסובבים שבעיניו בשר ודם הן "יוצרי" המציאות וממילא סיבה אחת לכמה תוצאות. בעיני הנביא הרואה את סיבת הסיבה, המבין איך הסיבות הן כלי היוצר ביחס לתכלית האלוקית הוא רואה את ארג הפעולות העולמיות בדרך שונה מהאדם הרגיל ע"כ אין הוא יכול ללמוד ק"ו כעין זה.

גניבת סגנון

אמנם מרש"י נראה שהסביר את הברייתא בצורה שונה. על הפסוק: "לכן הנני על הנביאים... מגנבי דברי איש מאת רעהו", (פרק כ"ג, ט). מסביר רש"י :

"יש להם מרגלים אלל נביאי האמת, ושומעים סגנון שלהם שהם מתנבאים בו, ואומרים נבואת שקר בלוחם לשון, כמו שעשה חנניה בן עזור שמע את ירמיה מתנבא בשוק העליון הנני שובר את קשת עילם, והוא ניבא בשוק התחתון שברתי את עול מלך צבל כמו שאמרו רבומיו צנהדרין".

ע"פ רש"י הגניבה היא גניבת הסגנון, התוכן עצמו הוא שקר, בדוי ע"י נביא השקר. העבירה אינה בדרישת הק"ו ע"י מי שלא ראוי לכך, אלא בחיקוי השקרי. אם לפי רבינו חננאל והמאירי ניתן היה להסביר שיש כאן שגגת תלמוד, שאמנם עולה זדון, אבל בשגגה יסוד החטא, בא רש"י ומלמדנו שאין הוא שוגג אלא מזיד גמור וראוי א"כ שיהרג בחנק.

נותר להסביר לפי ביאור זה את משמעות הלשון "מה שלא נאמר לו" וכדיוק רב פפא שנאמר לחברו ולא לו, והרי לפי רש"י גם לחברו לא נאמר!! תשובת השאלה היא שכיוון שיש בדברי נביא השקר גניבת סגנון הרי באזני השומע הוא מנבא כביכול את דברי נביא האמת שע"פ האמת לא נאמרו לו. [פירוש זה מבאר גם את דעת רמב"ם. קשה בדברי רמב"ם שדווקא בתוך הלכותיו ב"יד החזקה", כולל אף הלכות שאינן נוהגות בימינו. והנה הן בהלי יסודי התורה והן בהלי עכו"ם, בהן מנה את הלכות נבואה, השמיט הלכה זו שלנביא רשות ללמוד ק"ו מנבואותיו. ונראה שרמב"ם סבר פרש"י ולא כר"י והמאירי שעבירתו של חנניה בן עזור הייתה בגניבת הסגנון וע"כ לא פסק כהסבר הבבלי לעבירת חנניה].

סדרי הדין

במסכת סנהדרין נכתב מפורש לפני מי נידון נביא שקר זה. בפרק אי משנה ו' נשנה: "אין דנין לא את השבט ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול אלא עפ"י בית הדין של שבעים ואחד".

בכלל נביא שקר זה, נראה מסתימת השי"ס והפוסקים שכלולים כל מיני נביא השקר. וכן דברי רמב"ם בהל' עכו"ם (פ"ה הל' ו'-ח'):

"נביא המתנבא בשם עכו"ם... אם התרו בו בפני שניים הרי זה נחנק... וכן נביא השקר מיתתו בחנק אע"פ שנתנבא בשם ה' ולא הוסיף ולא גרע (על מצוות התורה)...אחד המתנבא מה שלא שמע במראה הנבואה או מי ששמע דברי נביא חבירו ואמר שדבר זה לו נאמר והוא נתנבא בו הרי זה נביא שקר ומיתתו בחנק".

וכן נראה שהמשנה בפרק הנחנקין בסנהדרין באה לפרט את המשנה שבפרק אי. ההתראה לנביא זה יכולה להיות ע"י כל שניים מישראל. הסנהדרין הגדולה הייתה צריכה לברר האם נביא אמת לפניו או נביא שקר. ע"פ הביאור הראשון של ר"ת והמאירי הביורור קל יחסית, שהרי התלמוד (סנהדרין פט, ע"א) מביא משם יהושפט מלך יהודה:

"כך מקובלני מבית אבי אבא: סיגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד".

מבאר רש"י:

"סיגנון. דבר מליצות של רוח הקודש; עולה לכמה נביאים. נכנס כלם לזה בלשון זה ולזה בלשון זה והכל אחד; ואין שני נביאים ממנבאין בסיגנון אחד. בלשון אחד...".

וא"כ בעת שנשמעת אותה נבואה משני פיות של נביאים ברור לכל שאחד הוא נביא שקר ונותר לברר מי הוא מהשנים. אמנם לפי הביאור השני, אין בכלל ודאות לפני בי"ד שנביא שקר לפניו, וע"כ הם נזקקים לתוכן הנבואה כדי לברר את שיקרותה. ברור זה יידון בחלק השני של המאמר.

חנניה נביא אמת

בחומש דברים (י"ג, ב-ו) נמצא פרשה העוסקת בנביא שקר. הפרשה מציינת שנביא שקר זה יתן אות או מופת לדבריו, שיתקיים, ואעפ"כ אסור לשמוע לו. על פסוק זה נחלקו בספרי (פיסי פ"ד):

"ובא האות והמופת אשר דבר אליך וגו'. א"ר יוסי הגלילי: ...שאפי' מעמיד חמה ולבנה כוכבים ומזלות אל תשמע להם... א"ר עקיבא חס ושלום שמעמיד הקב"ה חמה ולבנה ומזלות לעובדי ע"ז הא אינו מדבר אלא במי שהיו נביאי אמת בתחילה וחזרו להיות נביאי השקר **חנניה בן עזור**...".

היינו, לפי רי' עקיבא, חנניה בן עזור היה בראשיתו נביא אמת אלא שחזר להיות נביא שקר, והאות שנתן לדבריו היה בעת שעדיין היה נביא אמת. הטעייתו של נביא כזה גדולה עוד הרבה יותר, שהרי הוא מצטייר בעיני העם כנביא אמת. נביא אמת העידו עליו או שהוא נתן אות על שליחותו האלוקית (כר"ע בספרי). אף הוכחת שיקרותו ע"י נביאי האמת קשה הרבה יותר, ואך התגשמות הנבואה עפ"י כלליה הם המבררים את אמיתותה (כפי שיבואר בחלק השני).

מתעוררת השאלה מה גרם לו לחנניה בן עזור שיתהפך לנביא שקר, הלא לא סתם שקרן בעל רוח גבוהה לפנינו, אלא נביא, שליח הקב"ה, ואיך ירד לדרגה כה שפלה!! תשובה לשאלה טמונה בדברי הירושלמי:

"רבי יהושע בן לוי אמר חנניה בן עזור נביא אמת היה, אלא שהיה לו קיבוסת, והיה שומע מה שירמיה מתנבא בשוק העליון ויורד ומתנבא בשוק התחתון. אמר חנניה בן עזור כל סמא דמילתא לא דא היא, אלא 'לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם.. כה אמר ה'.. שברתי את עול מלך בבל בעוד שנתיים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה'..." א"ל ירמיה אתה אומר 'בעוד שנתיים ימים אני משיב' וגו', ואני אומר שנבוכדנצר בא ונוטל את השאר 'בבלה יבאו ושמה יהיו' וגו'..."

בפיסקא זו אין חידוש לכאורה והיא כבר כלולה במדרשים וברייתות אחרות שהובאו לעיל. החידוש הוא במילה קיבוסת והיא המפתח להבנת התהפכותו של חנניה.

מהי קיבוסת?

מילה זו היא יחידאית בלשון חז"ל ואינה נשנית בשום מקום אחר בתלמודים ובמדרשים. בעל "פני משה" על הירושלמי נטה בהסבר המילה אחר מילה דומה בבבלי וז"ל:

"צער ודאגה מלשון קבסתן בפ' ד' מיתות צעדתני. א"נ לשון טעות הוא וכן התם מיתפרשא כמו כן הטעתני ודבר שאינו – שאלת, וכלומר שהיה טועה בעצמו כשהיה שומע פורענות מה שהתנבא ירמיהו על הכלים הנותרים בבלה יבאו וגו' והיה יורד ומתנבא בעוד שנתיים ימים..."

ע"פ הפירושים של ה"פני משה", צערו של חנניה העבירו על נבואתו. הפירושים בנויים על המילה בבבלי "קבסתן", (קדושין כו, ע"ב; סנהדרין נה, ע"ב). וכעין זה ב"ערוך" בסיום דבריו (ערך קבסת):

"ועיקר לשון זה האדם המרבה במאכל ואוכל אכילה גסה ומצטער ומגיע לו שלשול מלמטה וקיא מלמעלה נקרא בלשון ארמי קיבסא".

מתוך ידיעת המדרשים לעיל שחנניה נביא אמת היה וחזר להיות נביא שקר צריך להבין שלא היה זה אך מתוך רשעות, אלא המערך הפנימי שלו התקלקל מתוך צערו וגרם לו שיטעה בפירוש נבואת ירמיה שאף הוא קיבלה בנבואה. וכעין התנהגות זו מצינו בנביא אמת אחר: יונה בן אמיתי, "הכובש את נבואתו כגון יונה בן אמיתי" (סנהדרין פט, ע"א). ובמכילתא (פתיחתא) שנינו:

"יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב שנאמר 'ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר' שנית נדבר עמו ולא שלישיית... וכן את מוצא האבות והנביאים נתנו נפשם על ישראל".

כלומר יונה נענש על כבישת נבואתו שנסתלקה ממנו נבואה על אף שעשה כן מתוך סנגוריא על ישראל, אבל לחנניה גרמה אהבתו לישראל לקלקול של נבואת שקר. אמנם לבעל הערוך פירוש נוסף ל"קבסתי":

"ר"ח ז"ל פי' גנבת דעתנו כדאמרין (כתובות נז) נמצא גנב או קוביוסטוס והוא בלשון יון מטעה בני אדם בדברי מרמות כגון גנב בעצמו".

פירוש זה מחזיר אותנו לדברי הבבלי על גניבת דברים. אולם כאשר אנו יודעים שחנניה היה נביא אמת משמעות הגניבה כאן היא שחנניה שמע את דבר ה' לירמיהו ע"י **נבואתו האישיית**, ופרשם שלא כהוגן, כשהוא מאשים את ירמיהו בעל הנבואה שהוא לא הבין את פישרה [אח"כ ראיתי שאף ב"תוספת הערוך" הציע לפרש כן מילה זו. (אחר שה"ערוך" עצמו השמיט קיבוסת וקוהוט ב"ערוך השלם" הוסיפו)].

וכעין זה פירש הר"י אברבנאל (ירמיהו שם).
 "ולפי דעתי שחלם חנניה את הדבר הזה (מפלת בבל) וחשב שהיה חלומו נבואי והנה היה חלום פשוט מהרכבות הדמיון ובוזה טעה לא להיותו מכוון לנבואות שקרים אבל לפי שגגת תלמוד עולה זדון לכן נענש כי היה לו להבחין ענין חלומו".

מחלוקת התלמודים

ע"פ הדברים לעיל, הבבלי והירושלמי ושתי הברייתות מהספרי חלוקים בענייניו של חנניה בן עוזר הנביא מגבעון. לפי הבבלי הוא היה נביא שקר מתחילתו, לעומת הירושלמי שהיה נביא אמת שחזר להיות נביא שקר. בבבלי אי אפשר ליישב את דרכו של ריב"ל שהיה נביא אמת. ראה ברורה לכך מהמשך הסוגיא:

"תני תנא קמיה דרב חסדא הכובש את נבואתו לוקה. (תוסי': מכות לכפותו לומר נבואתו כמו כל מבטל מצוות עשה). אמר ליה: מאן דאכיל תמרי בארבלא לקי מאן מתרי ביה? (פי': מי יכול להתרות בו במי שאוכל תמרים בכברה שאין מי שיודע בו). אמר אביי חברי נביאי. (פי' אחיו הנביאים שיודעים שנשתלח לנבואה זו הם המתרים בו). מנא ידעי? אמר אביי דכתיב 'כי לא יעשה ה' אלוקים דבר כי אם גלה סודו...' ודלמה הדרי ביה? אם איתא דהדרי ביה אודועי הוּו מודעי לכולהו נביאי" (סנהדרין פט, ע"ב).

עולה מהסוגיא שכל נבואה ידועה לכל הנביאים ולא אך למי שנשתלח להודיעה. ולכאורה, אם הבבלי סבר כירושלמי שחנניה היה נביא אמת ששינה טעמו לנביא שקר היה על הגמרא לשאול עוד קודם שאין מי שיכול להתרות בו אלא אחיו הנביאים שהרי לכל אדם הוא עדיין נחשב לנביא אמת. אלא מוכח שהבבלי הבין שמתחילה היה נביא שקר. ממילא נביא כזה אי אפשר לדון בסנהדרין על פי סימנים חיצוניים, אלא אך ע"י בחינת המציאות בהתאמה לנבואותיו וכפי שיבואר להלן.

לסיכום:

נחלקו התלמודים, וכן מדרשי ההלכה בספרי אם חנניה בן עוזר היה נביא אמת או נביא שקר.

הבבלי — חנניה היה נביא שקר.

הר"ח ומאירי — דרש חנניה מעצמו ק"ו מנבואת ירמיהו מה שאך ירמיה הורה בו.
רש"י ורמב"ם — חנניה חיקה בסגנונו את סיגונו של ירמיהו, וניבא את אשר עלה במחשבתו.

הירושלמי — חנניה היא נביא אמת בתחילה ושב להיות נביא שקר. טעותו הייתה או מחמת צערו הרב על ישראל שהעבירו על נבואתו, ומחמת נטייתו הרעה לגנוב דברי אחרים, ולזקפם לעצמו.

סדרי דינו של המתנבא מה שלא נאמר לו — נערכים בפני בית דין של ע"י כנביא שקר.

ב – בחינת הנבואה

בחינת הנביא בנבואה לטובה

לאחר שחנניה מנבא על שיבת כלי בית ה', ירמיהו מאחל לו שדבריו יתקיימו. אולם בפסוקים שלאחרי כן (פרק כ"ח, ז-ט) אומר ירמיהו דברים הטעונים ביאור:

"אך שמע נא הדבר הזה אשר אנכי דבר באזניך ובאזני העם. הנביאים אשר היו לפני ולפניך מן העולם וינבאו אל ארצות רבות ועל ממלכות גדלות למלחמה ולרעה ולדבר. הנביא אשר ינבא לשלום בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת".

רמב"ם בסוף הלכות יסודי התורה מתייחס לפסוקים אלו:
"דברי פורענות שהנביא אומר כגון שיאמר פלוני ימות, או שנה פלונית רעב, או מלחמה וכיוצא בדברים אלו אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו ואין אומרים הנה דבר ולא בא. שהקב"ה ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי ניונה. או שתלה להם כחזקיה. אבל אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך ולא באה הטובה שאמר, בידוע שהוא נביא שקר. שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר ולא מצינו שחזר בדבר טובה אלא בחורבן ראשון, כשהבטיח לצדיקים שלא ימותו עם הרשעים וחזר בדבריו, וזה מפורש במסכת שבת, הא למדת שדברי הטובה בלבד יבחן הנביא. הוא שירמיהו אמר בתשובתו לחנניה בן עוזר כשהיה ירמיה מתנבא לרעה וחנניה לטובה. אמר לו לחנניה אם לא יעמדו דברי אין בזה ראייה שאני נביא שקר, אבל אם לא יעמדו דבריך – יודע שאתה נביא שקר שנאמר אך שמע נא את הדבר הזה וגו' הנביא אשר ידבר שלום בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת".

למדנו מדברי רמב"ם שהתקיים ויכוח בין ירמיה לחנניה וירמיה מזכירו מכללי הנבואה, שנבואה שלא התקיימה אם הייתה נבואה לטובה הוברר שמנבא היה נביא שקר, אבל אם הייתה נבואה לרעה אין ראייה מכאן שמנבאה היה נביא שקר. וכעין דברים אלו כבר כתב רמב"ם בהקדמתו למשנה. מקור דברי רמב"ם הוא במדרש תנחומא (פיס' י"ג):

"א"ר הונא הכהן בשם רבי אחא, בוא וראה בשעה שאמר ירמיה הביאו את צואריכם בעול מלך בבל ועבדו אותו ועמו. והיה עמו חנניה בן עזר הנביא השקר והיה מתנבא טובות כמה שנאמר 'וירפו את שבר בת עמי על נקלה לאמר שלום שלום ואין שלום'.

אומר להם הנה כלי בית ה' מושבים מבבל עתה מהרה. א"ל ירמיה אני מתנבא רעות מפי הקב"ה ואתה מתנבא טובות של שקר, מעצמך אתה אומר. יקם ה' את דבריך אשר נבאת להשיב כלי בית ה'.

וכן הקב"ה אומר לירמיה: 'עשה לך מוסרות ומוטות ונתתם על צוארך'. כמו שנבוכדנצר עתיד ליתן בצואריהן של בני וכן עשה, וחנניה נוטלן מעל צוארו ושוברן שנא' 'ויקח חנניה את המוטה מעל צואר ירמיה הנביא וישברהו'. א"ל כך אמר לי הקב"ה ככה אשבר את עול נבוכדנצר מלך בבל.

א"ל ירמיה כבר עמדו נביאי אמת לפני ולפניך והנביא אשר ינבא לשלום בבא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת. ואני מתנבא רעות אם לא יבואו דברי אין אני שקרן שהקב"ה אומר לעשות רעה וחוזר בה. ואתה מתנבא טובות ואם לא יבואו דבריך אתה נביא שקר שהקב"ה אומר לעשות טובה ואע"פ שסרחנין הן אינו חוזר בו".

מדרש זה מביא גם רש"י בירמיהו. ואף רמב"ן מסכים לדברי רמב"ם (ספר הגאולה, עמ' רע"ח). וכן כתב בקצרה ר"ן בסוף דרשותיו: "וזה אמנם צריך תנאי שיהיה מה שהתנבא

הנביא לטובה, כי אם ינבא לרעה אפשר שיבטל כענין נינוה, אבל מה שינבא לטובה א"א שיבטל. וזה קיום גאולתנו. וזה מ"ש ירמיה לחנניה בן עזור הנביא: אשר ינבא לשלום בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת".

סימני הנבואה – אות לטובה

בירושלמי (שם), נוספו עוד דברים הטעונים בירור:

"א"ל ירמיה אתה אומר בעוד שנתיים ימים אני משיב וגו', ואני אומר שנבוכדנצר בא ונוטל את השאר: בבלה יובאו ושמה יהיו וגו'. א"ל תן סימן לדברך, א"ל אני מתנבא לרעה ואיני יכול ליתן סימן לדברי שהקב"ה אומר להביא רעה ומתנחם. ואתה מתנבא לטובה אות הוא שצריך ליתן סימן לדברך, א"ל: לא, אות הוא שאת צריך ליתן סימן לדברך. א"ל: אין כיני, הרי אני נותן אות ומופת באותו האיש, השנה ההיא הוא מת, כי סרה דיבר על ה', והות ליה כן...".

לפי הירושלמי יש כאן ויכוח פנימי מי צריך ליתן סימן לנבואתו, ירמיהו או חנניה, ולא רק ויכוח מי הוא נביא השקר. ולאחר שמגוף הנבואה אין ירמיהו יכול להוכיח אמיתות נבואתו הוא מוכיחה ע"י נבואה נוספת על מיתתו של חנניה. מיתתו אינה אך עונש אלא אף אות לכך שנבואת ירמיהו היא נבואת אמת, והדברים מוקשים על מה הויכוח ביניהם, איפה מצאנו שאיש הבדוק כנביא להי צריך להביא אות על נביאותו?! קושי נוסף הוא שלפי דברי מדרש תנחומא דרישתו של חנניה אינה מובנת, הלא ירמיהו שינבא לרעה אינו יכול להביא ראיה לנבואתו?

התשובה לכך מתבררת לפי הנאמר לעיל, ששיטת הירושלמי היא שחנניה היה נביא אמת שקלקל דרכו, וא"כ יש לפנינו ויכוח בין שני נביאים המוחזקים כנביאים להי וע"כ הערעור על נבואת האמת מצריך סימן נוסף על אמיתות הנבואה. ממילא, שלא כדברי התנחומא, הכוונה להבאת הראיה היא לא מתוך נבואותיהם אלא אות נוסף לאמיתות הנבואה. [דברים אלה חולקים על בעל "ציון ירושלים" על הירושלמי שרצה להוכיח שהירושלמי הוא מקור רמבי"ם].

באשר לשאלה מדוע דווקא על ירמיהו להביא סימן לדבריו. מתרץ בעל "קרבן העדה" על הירושלמי:

"אמר חנניה אין הדבר כן אלא אתה צריך ליתן סימן לדברך ואני איני צריך לסימן שנבואתך מסייעני: לפי מלאת לבבל שבעים שנה".

למדנו מהירושלמי הלכה נוספת בהלכות נבואה: אף באותות שהנביא מביא להוכיח שהוא נביא אמת, מתקיים הכלל שאות לרעה שלא התקיים אינו הוכחה שהנביא הוא נביא שקר, לעומת זאת אות לטובה שלא אירע הרי הוא הוכחה לכך. ובלשון הרמב"ם בהקדמתו למשנה (תר' אבן תיבון):

"שהקב"ה כשיבטיח אומה בבשורות טובות ע"י נביא, אי אפשר שלא יעשן – כדי שתתקיים נבואתו לבני אדם".

יש לעורר בעיה נוספת: הלא ירמיה מנבא על מיתת חנניה, והיא שוב נבואה לרעה וא"כ מה האות לאמיתת נבואתו? נראה שירמיה תלה ראייתו ביושרו של חנניה. אם חנניה יעשה תשובה ויחזור מדבריו הראשונים, אף אם דברי ירמיה האחרונים לא יתקיימו הרי חזר בו ושב בתשובה, ואם לא ישוב ממילא יענש ושתי הנבואות תתקיימנה. תשובה אפשרית נוספת היא, שלנביא שהעיד ביודעין נבואת שקר אין דרך תשובה וע"כ נבואתו הייתה חייבת להתקיים.

אין הבדל בין נבואה לטוב או למוטב

מי שחולק על רמב"ם בכל תוקף הוא ר' יצחק אברבנאל זו לשונו:

"לא תחשוב שבעבור שאני מנבא רעות ואתה מנבא טובות יאמנו דברך ולא יאמנו דברי, אין האמונה נתלית בדברים כי אם במציאות כי מה שיצא לפועל יודע שהוא אמת, ומה שלא יהיה במציאות יודע שיהיה שקר... אבל בבוא דבר הנביא ובהתקיימו אז יודע ששלחו ה' באמת... ולא כמו שפירשו הרב המורה בפתיחתו לפירוש המשנה... וממדרש תנחומא הוא ונמשכו אחריו המפרשים כולם... אבל הפירוש האמיתי הוא כמו שאמרת".

מחלוקתו של הר"י אברבנאל יוצאת מתוך פשט הפסוק, אמנם השלכתה גדולה להלכה מפני שלדעתו נביא נבחן הן בנבואות לטובה והן לרעה, אין הבדל בין זו לזו. (פירוט דעת הר"י אברבנאל להלן בחלק ג).

נבואה שנחקה על-ידי מעשה

מלבי"ם פוסע בעקבות שני גדולי עולם רמב"ם ור"י אברבנאל. מחד הוא מקבל את העיקרון ההלכתי שברמב"ם, אמנם הוא מוסיף סייג בנבואה לרעה: "מבואר אצלנו כמה פעמים שאם יעשה הנביא איזה פעולה עם נבואתו, גם נבואה לרעה היתה מתקיימת בכל אופן" (פס' י).

היינו: אם נביא ליווה את נבואתו במעשה, הלה יוצר תוקף בחוק אלקי שדברי הנביא לא יושבו ריקם. ואם לא יצאה נבואתו לפועל אות הוא שנביא שקר לפנינו.

לסיכום: שיטת רמב"ם וסיעתו היא שנבואות הנביא הנבחנות כסימן לאמיתות הנבואה הן אך נבואות לטובה. ע"פ הירושלמי אף נבואות שהנביא מנבא כדי לתת סימן לאמיתת נבואות אחרות שניבא בעבר, גם בהן אך נבואות לטובה מהוות סימן. לפי ר"י אברבנאל נבואות לטובה ולרעה שתיהן שוות ושתיהן צריכות להתקיים בשווה. מלבי"ם משלב את שתי השיטות, נבואה לרעה מוכרחה להתקיים, כשנחקה ע"י מעשה נביא.

ג – נבואות לטובה על תנאי

הודעות הקב"ה לנביא

כעין דבריו ב"יד החזקה" כבר כתב רמב"ם בהקדמתו למשנה. אלא שבה הוסיף הלכה נוספת בהלי' נבואה (והשמיטה בהלכות יסוה"ת):

"אבל ענין פחד יעקב, אחר שהבטיחו הקב"ה בבשורות טובות, כמו שנאמר: 'הנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך', והיה מפחד פן ימות, כמו שנאמר: 'ויירא יעקב מאד ויצר לו' – אמרו חכמים בענין ההוא שהיה מפחד מעוון שמא יהיה גורם לו מיתה, והוא מה שאמרו: קא סבר שמא יגרום החטא. יורה זה שהקב"ה יבטיח בטובה ויגברו העוונות – לא יתקיים הטוב ההוא? ויש לדעת שענין זה אינו אלא בין הקב"ה ובין הנביא. אבל כשיאמר הקב"ה לנביא להבטיח בני אדם בבשורה טובה במאמר מוחלט בלא תנאי, ואחר כן לא יתקיים הטוב ההוא זה בטל ואי אפשר להיות".

למדנו מרמב"ם בהקדמת המשנה הסתייגות לכלל האמור לעיל. והוא שאין הקב"ה חוזר מנבואה לטובה בתנאי שלא נאמרה כהבטחה לנביא בצורה אישית, אלא לשם אמירה לאחרים. אבל הבטחה לנביא בצורה אישית אף לטובה, עדיין יכול לגרום החטא לאי התקיימותה.

שיטת רמב"ן – הודעות לטובה מותנות במעשים

קושי זה של נבואות לטובה שמצאנו שלא התקיימו, או שמקבל הנבואה חשש שלא תתקיימנה, נמצא בדברי רמב"ן. לשיטתו, הודעות אלקיות על העתיד – מותנות במעשי בני האדם, ואינן בגדר נבואות לטובה שאינן חוזרות.

"כבר פירשתי זה כי יאמר מעת שהוצאתיך מאור כשדים ועשיתי לך נס, היה הרצון לפני לתת לך הארץ הזאת. והנה עתה לא גזר שיתננה לו אבל אמר שהוציאו מאור כשדים על דעת שיתננה לו, ולכן חשש אברהם פן יהיה בירושת הארץ תנאי המעשים... אבל ביקש אברהם שידע ידיעה אמיתית שיירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם, או שמא יעשו הכנענים תשובה ויקיים בהם: 'רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ להאביד ושב הגוי ההוא מדעתו ונחמתי על הרעה', והקב"ה כרת עמו ברית שירשנה על כל פנים". (בראשית ט"ו, ז).

שלא כרמב"ם שחילק בין נבואה לציבור לנבואה לנביא, מחלק רמב"ן בין נבואה מותנה לנבואה שאינה מותנה ואשר בה ייבחן הנביא. ביתר ביאור הוא מסביר זאת בספר הגאולה (עמ' רעח-רעט).

"ונשאר לנו לבאר עוד, 'ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני בלתי שמוע בקולי ונחמתי על הטובה'. והענין הזה אצלי איננו בדבר הנאמר ע"י נביא, כי היה צריך ליאמר מתחילה על תנאי מפורש כאשר נאמר לדוד 'אם ישמרו בני את דרכם' וגו', וכמו שנאמר ליהושע הכהן הגדול 'ואם את משמרת תשמור וגם אתה תדין את ביתי וגו'. אבל ענין רגע אדבר, ר"ל אע"פ שאגזור להיטיב להם, ואכתבם בספר חיים, אם ישובו מדרכם הטובה ימחו מספר חיים. וענין 'אדבר' המחשבה והגזירה. וכמוהו אמירה ודבר בלב במקרא למאות ולאלפים ג"כ".

עולה מדבריו שדברים הנאמרים לנביא בלבד אין חיוב שיתקיימו ותלויים במושאי הנבואה. לעומת זאת נבואה הבוקעת מפי נביא אם היא לטובה אינה חוזרת אא"כ הוצב בה תנאי.

בהמשך לדבריו מתקשה רמב"ן בלשון הגמ' בברכות שעליה התבסס רמב"ם וכתב: "שכל טובה שיגזור הקב"ה אפילו על תנאי אינו חוזר" (סוף הלי יסוה"ת). והרי זה סותר לדבריו שיש נבואות מותנות. מתרץ רמב"ן שכללו אמת ויציב, ומה שבמקרה של משה רבינו היה זרעו לגוי גדול, היה בגדר מתנת חינוך למשה כשכר חסידותו בחטא העגל. אבל מקרה זה עצמו חריג ואין ללמוד ממנו על נבואות לטובה מותנות.

שיטת רלב"ג

לרלב"ג (מלחמות השם, מאמר ששי, פרק י"ג), בהתאם לדרכו המיוחדת, שיטה משלן להסבר היעודים הטובים אשר לא התקיימו בבחינת הנביא. הוא פותח בכך שיש סדר המסודר מצד "הגרמים השמימיים", כלשונו, סדר זה כמעט ולא עלול להשתנות ואך

האדם יכול לתקן ולישר סדר זה. אמנם חידוש נוסף בדבריו: גם אם הטוב המיועד מתקיים אין בכך ראייה מוכרחת כי הנביא נביא אמת.

"...לזה יהיה רחוק שיהיה טוב מסודר לאדם ולא יגיע וזוה הצד יתכן שתשלם בו בחינת הנביא כשלא יגיע וזה כי אז יתאמת שאינו נביא שאם היה זה הטוב מסודר מצד הגרמים השמימיים היה רחוק שלא יגיע. ואולם אם יגיע הטוב ההוא לא יתאמת מפני זה שהמגיד היה נביא כי יתכן שישלם זה בקסם או בחלום, והוא מבואר מדברי ירמיה שהוא שם זאת הבחינה בכאן..."

אמנם קיימת השגחה נוספת והיא ההשגחה האישית העלולה לשינויים וכל טובתה על תנאי: "ואולם הטוב המסודר מההשגחה האישית הנה ימצא ביעוד בו תנאי ולזה לא יחויב שיגיע. והמשל: שכבר יעדה התורה לנו טובות רבות אם נלך בדרכיה על צד ההשגחה האישית והוא מבואר שכאשר לא נלך בדרכיה יסורו אלו הטובות כמו שאמרה התורה ואם לא תשמעו..."

והנה ההשגחה האישית ימצא בה תנאי בהכרח כי היא לא תהיה אלא למי שידבר בשכל הפועל באופן שתדבר בו זאת ההשגחה. וכן יעוד יעקב היה בהכרח מצד ההשגחה האישית כי לא יתכן שתשלם לו השמירה בכל אשר ילך מפאת הסידור אשר מהגרמים השמימיים. ולזה היה ירא יעקב שמא יגרום החטא".

עולה לפי רלבי"ג ששתי השגחות לפנינו. השגחה כללית שהיא בדרך כלל לטוב ועל ידה השגחה פרטית שהיא ע"פ מעשה האדם. הנביא נבחן אך בהשגחה הראשונה, וגם אז רק הוא יכול להיות מוכחש אך לא יכולה להתברר נבואתו כוודאית. רלבי"ג בסיום דבריו מקשה על רמב"ם שתי שאלות, האחת מסברא שחילוק רמב"ם בין נבואה הנאמרת לאחרים לבין נבואה שנאמרה לנביא עצמו איננו ברור כי מה החילוק בין זה לזה. השאלה השנייה מנבואה שנאמרה בשליחות ואעפ"כ לא התקיימה והיא: "והוא אמרו על ישראל ולא יוסיפו בני עולה לענותו". נותר לסנהדרין, ע"פ רלבי"ג, כשמוא לפניהם דין הנביא, לברר את מקור ההשגחה שעליה ניבא הנביא וע"פ זה להסיק את דינו. [אך זה שייך לבירור אחר ואכמ"ל].

קושיות ר' חסדאי קרשקש על שיטת קודמיו

בעל "אור הי"י" (מאמר ב' כלל ד' פרק ב') רבי חסדאי קרשקש מביא הן את שיטת רמב"ם והן את שיטת רלבי"ג ומקשה על שתי השיטות.

על שיטת רלבי"ג הוא מקשה שאי אפשר לברר שאמנם הנביא נביא שקר הוא שהרי אם נבואתו לא תבוא יטען הנביא שהטוב שלא יצא לפועל היה טוב מעותד מצד ההשגחה האישית התלויה בהתנהגות מי שנתנבאו לו. ועוד שגם השגחת הגרמים השמימיים אינה מוכרחת לבוא (ע"פ רלבי"ג) וא"כ איך תהא בחינת נביא?! ולאחר מספר הערות נוספות לשיטתו הוא מסכם: "אלא שהדרך הזה אין לו על מה שיסמך".

על שיטת רמב"ם מקשה ר"ח קרשקש, הרי פסוק מפורש הוא בירמיהו: "רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד ושב הגוי ההוא מרעתו וגו'... ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני וגו' ונחמתני על הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו..." (י"ח, ז-י).

והנה פשט הפסוק משווה את הנבואה לטוב ולמוטב אבל ע"פ רמב"ם בפירוש המשניות הנבואה לרעה היא אף נבואה בשליחות — ואי התקיימותה אינו מוכיח שמנבאה נביא שקר. אבל הנבואה לטובה אינה יכולה להיות נבואה בשליחות, שהרי, לפי הפסוק אפשר

שה' ינחם עליה, והרי נבואה לטובה אינה חוזרת וא"כ שני חלקי הפסוק אינם מתאימים. שאלה שנייה הוא מקשה מהפסוק שהוא יסודו של הרמב"ם: "הנביא אשר ינבא לשלום בנבא דבר הנביא, יודע אשר שלחו ה' באמת" (כ"ח, ט). רמב"ם למד מכאן שנבואת טובה שהתקיימה מוכיחה את שליחות הנביא. אבל ר"ח קרשקש מניח שאפשר שיבוא הדבר בקסם או בחלום, וא"כ אין הבחינה בהתאמתות הנבואה, אלא אם לא תבוא הנבואה לטובה סימן שהנביא הוא נביא שקר.

שיטת בעל "אור ה'"

לאחר שהוא מסביר את דברי ירמיהו מסביר ר"ח קרשקש את שיטתו: "... שאין הפרש בין היעוד הטוב לזולתו, וכמו שירה עליו פשט הכתוב. שאמר אשר ידבר הנביא בשם ה' וגו' ולא חילק בדברים. אלא שהכוונה בו, כאשר ידבר הנביא להודיע על היותו נביא. ויודע אם בחידוש אות, וזה יאמן בפעם אחת, כשלא יהיה חשד באות ההוא, או ביעודו לדברים העתידיים ויצטרך בזה הישנות. וכאשר ידבר הנביא בדרך הזה אם שלחו השם אי אפשר בדבר ההוא שישתנה היה יעוד טוב או רע".

בעל "אור ה'" מחלק: נבואה לראייה על נבואת הנביא אינה מתבטלת בין אם הייתה נבואה לטוב ובין אם למוטב – אבל נבואה לבשר על שכר או לאיים בעונש, אף אם אין הנביא מפרש את התנאי הרי היא מותנית, ואין בהתבטלותה הכחשה לנביא:

"... אם היות שהנביא ביעוד, ישמיט התנאי ההוא ולא יזכירונו – הרי הוא כאילו נאמר בפירוש. וכאשר לא יגיע הטוב או הרע שיעד, איננו סתירה לדברי הנביא כי כבר התפרסם, שדבריו בזה על צד הגמול והעונש... ויתחייב מזה גם כן שדבור הנביא, כשאנינו ביעוד טוב ורע כי אם בענינים קרו או יקרו... הנה צריך שיגיע דבר הנביא, ואם לא יגיע, הוא הדבר אשר לא דברו השם".

היינו חלק שלישי לבחינת הנבואה, והוא בדברי עתידות סתמיים בהם כל הכחשה היא הכחשת הנביא כנביא אמת.

בהמשך דבריו מסביר ר"ח קרשקש את חשש יעקב אבינו שמא יגרם החטא לא בתוצאה הסופית של הבטחת ה' אליו אלא אי ידיעה באיזה אופן היא תתקיים ואלו השתדלויות מוטלות עליו אשר יביאוהו לשמירה האלוקית.

שאלת ר' יצחק אברבנאל על קודמיו

לשאלות ר"ח קרשקש על רמב"ם, מוסיף ר"י אברבנאל שתי שאלות. הראשונה, מדוע נבואה שנאמרה לנביא שלא ע"מ להיאמר לזולתו אינה מוחלטת: "והנה חזרת היעוד אין ראוי שימנע לא מצד המיעד ולא מצד המיועד ולא מצד היעוד עצמו. אם מצד המיעד יתברך אינו ראוי שימנע להיותו בלתי משתנה בעצמו. ואם מצד היעוד עצמו אם היה בלתי ראוי לחזור ממנו כמו שאמר ביעוד הטוב שלהיותו טוב ראוי שיתקיים על כל פנים גם מצד המקבל אין ראוי שימנע אם היה ראוי לקבלו. ושלא ימנע ממנו היעוד הטוב. וביעוד הטוב בין שיהיה ע"י נביא שלוח לזולתו או שלא יהיה לנביא שלוח. אין הפרש אצלו יתברך לשיחזור באחד מהם ולא יחזור באחר. כיון שבשניהם המיעד הוא אחד השם יתברך קיים ובלתי משתנה. והמקבל הוא לאחד והיעוד הוא יעוד טוב אחד בשניהם".

ושאלה שנייה, אם ההבטחה האלוקית היא ראויה למי שנתנבאו עליו, מדוע כשהרע הלה מעשיו תבוא הנבואה מכל מקום וכי רק מפני שיצאה מפי הנביא היכן קו היושר הלא יימצא חוטא נשכר.

על רלבי"ג הוא משיב כתשובות הר"י קרשקש.

על הר"י קרשקש הוא מקשה: לשיטתו, שנבואת נביא אינה חוזרת כשהיא לאמת נבואתו, מדוע ינעלו שערי תשובה מהשב בתשובה כ"ש אם אומה שלמה שעליה התנבא הנביא לרעה. וכי עדיף אימות נבואתו של נביא אחד מאומה שלמה?! ר"י אברבנאל הבין בדברי בעל "אור ה'" שהיעוד הטוב אינו חוזר. וע"כ הוא מקשה: מדוע מצד שכר ועונש ראוי שכשם שהפעולה הטובה תיגמל כן הפעולה הרעה תיענש? אף על הסבר ר"י קרשקש בסיבת יראת יעקב אבינו הוא מקשה שפשט הכתובים אינו החשש באלו פעולות לנקוט כדי שיזכה לקיום ההבטחה אלא ספק על קיום ההבטחה עצמה.

דעת ר' יצחק אברבנאל

ר"י אברבנאל מסביר את דעתו: "שפעולות הנביא ודבריו הנפלאים הם בג' מינים, מין האותות והמופתים שיעשה בשינוי הטבע. ומין הגדת מה שקרה או מה שיקרה מדברים היו או יהיו מבלתי שיהיה בהם טוב או רע כמו מה שהגיד שמואל לשאול (שמואל א', ט') שנמצאות האתונות. ומן היעודים הרעים או הטובים שיהיו לאומה מן האומות או לאיש מן האישים בעתיד. והנה בחינת הנביא תהיה במין הראשון ובמין הב' הנזכרים בלבד. לא במין השלישי מן היעודים העתידיים מהטוב או מהרע והשכל יגזור בזה כי הבחינה אין ראוי שתהיה כי אם בדרכי הנעשים לתכלית הבחינה או הנסיון לא במה שיכלול הגמול והעונש לאחריה.

ולכן תהיה הבחינה האמיתית בעשיית האותות והמופתים בזולת המנהג הטבעי כדי שיכירו וידעו בני אדם כי שם ה' נקרא עליו הוא בנבואתו פועל בחומר העולם, ועושה בהיותו כרצונו וכן בהגדת מה שקרה או שיקרה בהיותו דבר נעלם ונסתר מאותם השומעים כי כל זה יורה על הרוח האלוקי אשר בו ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא".

בסכינא חריפא חותך ר"י אברבנאל את ספיקות קודמיו. אין הנביא נבחן בנבואות לטוב או למוטב, כל בחינתו היא באותות למעלה מן הטבע או בידיעת העתידות. ואילו בענייני נבואתו לטוב או למוטב בהן יתכנו שינויים ע"פ התנהגות המקבלים.

שיטת בעל "עקידת יצחק"

בעל "עקידת יצחק" (שער תשעים וששה) הביא את שיטות קודמיו וקושיותיהם אהדדי, [את דעת ר"י אברבנאל כנראה שלא הכיר]. לדעתו כל נבואה עלולה להשתנות בין לטובה ובין לרעה לפי מעשה המקבלים. ובעצם כל נבואה היא מותנית.

"ומה שאמרו שמעולם לא חזרה מידה טובה מאת הקב"ה לרעה אלא אותה בלבד (שבת נה, ע"א) הנה דברו בזה נכונה בלי ספק כי לא נמצא מידה טובה שחזרה בלא שינוי מעשה המקבל זולתי זאת... ועתה ראה כי האל יתב' העיד עליהם שהיו צדיקים, והנה בין גזרה ראשונה לשנייה לא שינו מעשיהם ולזה אמרה שהיא לבדה נמצאת שבלא שינוי מעשה...".

אמנם דרך הכרת הנביא המנבא שקר היא אם הוא אומר שנבואתו תתקיים בין אם מקבלי הנבואה יעשו טוב ובין אם ירעו – ולא יבוא דברו, זהו נביא שקר. וע"פ זה מסביר בעל העקידה את מחלוקת ירמיה וחנניה.

"זוהי שירמיהו היה מזהיר אותם שיפקחו עיניהם על דרכיהם המקולקלים. ואם אין... ויוליכם בבלה... וחנניה בן עזור לא כחש שהוא טוב שיתקנו מעשיהם, אבל יבטיחם שלא נתמלאה סאתם בשיעור ההוא ושלא עלתה חמת ה' עליהם כאשר דיבר ירמיהו אדרבה היה מתנחם על הרעה אשר היא עליהם ודיבר עליהם טובה.

משל לשני רופאים שנכנסו אצל החולה האחד הזהירו וזרזו מהמאכלים הגסים והמשקים הרעים ואמר כי ביום אכלו מהם מות ימות. והשני הבטיחו לאמר אכול ושתה מאשר ייטב לך כאחד האדם כי ודאי לא ייגע בך רע... והנה הרופא הזה השני לא יכחיש שהשמירה מהמאכלים הגסים אינה טובה, אלא שאמר שאינה צריכה לו יותר משאר האדם ההולכים בשוק.

אמנם הרופא הראשון לא יודה לדברי השני כלל. ודאי הנביא או הנביאים הראשונים יוכלו לומר כאשר לא יבוא הרע שכבר שינו מעשיהם ומחשבותיהם לטוב. אמנם זה לא יוכל לומר שבעבור שהיטיבו את דרכם מנע מהם הש"י הטוב כמו שלא יוכל לומר הרופא השני שמת החולה יען נזהר מאכול כלל תועבה".

נמצא לפי דברי בעל "עקידת יצחק" שדברי הנביא תמיד מותנים בהתנהגות המקבלים. אולם נביא השקר ייתפס בדבריו בהבטיחו בשם ה' טובה שלא תבוא.

שיטת רדב"ז – נבואות לטובה לעתים מתאחרות

רדב"ז נשאל ג"כ על אותה בעיה (ח"ג סי' תרל"ח):

"שאלה: הנה מצינו כמה יעודים לטובה ולא נתקיימו, וכ"ת מפני שגרם החטא א"כ במה יודע איפוא נבואת נביא אמת מנבואת נביא שקר, ומה ראיה הביא ירמיה הנביא לחנניה בן עזור הנביא אשר דיבר לשלום" וכו'?

תשובה: דע כי הסכמת הראשונים היא כי הבטחת ה' לטובה אפי' על תנאי אינו חוזר ועכ"פ תבוא הטובה ההיא אלא שלפעמים גורם החטא לאחר אותה זמן מה. וכ"כ רמב"ן על פסוק 'ומושב בני' במצרים שלוש שנה וארבע מאות שנה'. ומה שחטאו בארץ מצרים גרם להאריך להם הגלות שלשים שנה כי יעוד האל לא יהיה אלא לפי מה שהוא באותה שעה. ואם תרצה לעמוד על פרטי דבריו ע"ש". [לא מצאתי למקום שמכוון אליו].

דברי רדב"ז מציגים דרך נוספת: נבואות לטובה מתאחרות אך לא בטלות אבל הן תמיד תלויות בהתנהגות מי שהתנבאו עליו. ואף שרדב"ז מייחס דרך זאת לרמב"ן לא מצאנו שסבר כן.

תנאים נוספים להתקיימות נבואה לטובה

רדב"ז מפאת קושיות, מסייג, את דבריו בשני תנאים. שאך אם התקיימו ייבחן הנביא: "שתהיה הנבואה לרבים... אבל נבואת יחיד אפשר שיגררום לו החטא ולא תבוא הטובה כלל...".

...כי לא היה ייעוד הנביא אלא א"כ יעמוד בעל הייעוד במקומו ובביתו ולא יתגרה בדעת אחרים אבל שיכניס בעצמו בסכנות זה אינו בכלל הייעוד. הא למה זה דומה לאדם שנגזר

עליו חיים והוא הולך למלחמה או במקום סכנה או מטיל עצמו לים ועל זה וכיוצא בו נאמר יש נספה בלא משפט".

היינו רק אם התקיימו שלושת התנאים: נבואה לטובה, לרבים ומי שנתנבאו לו לא הכניס עצמו למקום סכנה אך אז ניתן לבדוק את נבואת הנביא וגם אז היא עלולה להתאחר.

שיטת מהר"ל

מהר"ל ב"גור אריה" (בראשית פי ל"ב וב"גבורות ה"י פ"ז) אף הוא נזקק לשאלה זו. בראשונה הוא דוחה (ב"גבורות ה"י שם) את שיטת רמב"ם שחילקה בין נבואה בשליחות לנבואה ללא שליחות ומקשה מדברי המדרש בב"ר וישלח (פ"י ע"ו) שחז"ל כותבים על נבואה מפורשת (הולדת שלמה) שהיא עלולה להיבטל מפאת מפריעים למיניהם. עוד מביא מהר"ל את דברי רד"ק: "כי החטא אי אפשר לשנות הכל, אבל מקצת אפשר להשתנות ע"י החטא". ומהר"ל דוחהו: "ופשרה זאת אין בה קנין הלב. ועוד מה היה מתקיים ביעקב שאמר 'זהכני אם על בנים?' וכל אלו הדברים אין להם יסוד ושורש". אלא מחלק מהר"ל בין נבואה לבין הבטחה. האחרונה היא על תנאי ואין הנביא נבחן בה, ואין הכחשתו בה מוכיחה שהוא נביא שקר:

"אבל העיקר הוא כי חילוק יש בין ההבטחה ובין הנבואה. כי ההבטחה היא מה שהוא מבטיח הצדיק בשביל צדקתו או בשביל שאהוב לפניו, דבר זה נקרא הבטחה לצדיקים, ואין הנביא נבחן בדבר זה, כי בטל דבר בטלה אהבה... ואין הנביא נבחן בדבר שהוא הבטחה רק בדבר שהוא נבואה. וזה כי הנבואה היא מצד עצמה, דבר זה יהיה כך או לא יהיה כך, ואין תולה בשום הבטחה.

ולפיכך היעוד של רע גם כן אין בחינה בזה כלל שיובחן הנביא, כי אין רע יורד לעולם מצד עצמו שמאתו ית' יבוא טוב. ולפיכך אפשר להשתנות כאשר הוא חוזר בתשובה שהרי הרע לא יבוא רק ע"י מקבל. וזהו שאמר ירמיה הנביא אשר ידבר לשלום, כלומר אותו יש לו בחינה אם הוא נביא אמת מפני שהטוב יש לו ענין בפני עצמו שהוא תולה בעצמו ושייך בזה הכזבת הנביא, אבל אשר הוא מתנבא לרע אותה הנבואה הוא בודאי מצד המקבלים ולפיכך אפשר להשתנות ע"י תשובה".

אמנם מאין יודע מהי נבואה ומהי הבטחה:

"...ובמה שאמר הנבואה בלשון עבר אין זה הבטחה שאפשר שתהיה או לא תהיה, אלא כאילו היה עבר ור"ל שכך הדבר בעצמו, לכך אמר זה בלשון עבר ולא בלשון עתיד"... ואפשר עוד שהבטחה לא שייך רק בצדיק יחיד שהוא מבטיח אותו בשביל צדקותיו, ולא לרבים שאין הבטחה שייך בהם רק נבואה..."

סיכום השיטות

רמב"ם ורמב"ן מחלקים בין סוגי ההודעות האלקיות לנביא על טובה העשויה לבוא. ישנה נבואה שתתקיים עכ"פ. ויש הודעות לנביא. רמב"ן מוסיף סוג שלישי והיא הנבואה המותנית מתחילתה.

רלב"ג אינו תולה זאת באופי הנבואה, אלא במקור ההשגחה הפועל. כשבאופן עקרוני כל נבואה עלולה שלא לצאת לפועל. אלא שפעולה שמקורה הגרמים השמימיים כמעט ואינה עלולה ליבטל לעומת נבואה שמקורה ההשגחה האישית שהיא כמותנית במעשי מקבליה מתחילתה.

ר"ח קרשקש מסביר: נבואה מותנית בדרך כלל במעשי מקבליה, פרט לנבואה שבאה לראיה על נבואת הנביא כדבר ירמיה לחנניה.

ר"י אברבנאל טוען שנביא נבחן בנבואותיו בשני מישורים: ידיעת העתיד או במופת למעלה מן הטבע ואינו נבחן בנבואה לבני אדם כיוון שהיא עלולה להשתנות ע"פ מעשיהם.

בעל "עקידת יצחק" קובע: כל נבואה עלולה להשתנות פרט לנבואה לטובה שלא קלקלו מקבליה וע"כ בה ייבחן הנביא, כשטוען שנבואתו אינה מותנית ונמצאת מותנית.

רדב"ז מנסה לפסוע בעקבות הרמב"ם אלא שהקושיות גרמו לו לשנות במעט: היעוד הטוב עלול להתאחר. נבואה לרבים אינה עלולה ליבטל ונבואה ליחיד תתקיים ובלבד שלא הכניס עצמו למקום סכנה. (כעין זה הביא מהר"ל בשם רד"ק).

מהר"ל מחלק כרמב"ם בין שני סוגי הודעות אלוקיות: לנביא, נבואה – אינה עלולה להשתנות, הבטחה – תלויה במעשים. והחילוק ביניהן בלשונה, ואם נאמרת ליחיד או לרבים.

וביסודי השיטות:

רמב"ם, רמב"ן, רדב"ז ומהר"ל תולים את החילוק **בדרך ההודעה לנביא**, והאחרונים (רדב"ז, מהר"ל) **במי שנאמר עליו**.

רלב"ג יחיד בשיטתו שתולה זאת **בצינור האלוקי דרכו עתידה להתבצע הנבואה**. ר"ח קרשקש, ר"י אברבנאל ובעל "עקידת יצחק" סוברים **שכל הנבואות מותנות הן, ולכל מפרש יוצא מן הכלל**.

אין לנו אלא להתפלל לשיבת נבואה לישראל ובירור כל הספיקות וכל הקושיות במהרה בימינו.